

DE IVOREN CEL

»PRIVÉ-DOMEIN«

NR. 316

DOUWE DRAAISMA

DE IVOREN CEL

HERINNEREN EN VERGETEN
IN PRIVÉ-DOMEIN

UITGEVERIJ DE ARBEIDERSPERS
AMSTERDAM • ANTWERPEN

Deze publicatie is tot stand gekomen mede dankzij een productiesubsidie van het Nederlands Letterenfonds.

Nederlands
letterenfonds
dutch foundation
for literature

Copyright © 2021 Douwe Draaisma
bv Uitgeverij De Arbeiderspers, Amsterdam

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt, door middel van druk, fotokopie of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van bv Uitgeverij De Arbeiderspers, Weteringschans 259, 1017 XJ Amsterdam.

Getracht is alle rechthebbenden te achterhalen. Wie desondanks meent recht te kunnen doen gelden op een in deze uitgave opgenomen tekst, wordt verzocht contact op te nemen met De Arbeiderspers, Amsterdam.

Omslagontwerp: Nico Richter
Basisontwerp: Kees Kelfkens
Omslagillustratie: Ruth van Royen, *Vlakgomverdeling*
Typografie: Bram van Baal

ISBN 978 90 295 4340 8/NUR 321

www.arbeiderspers.nl
www.facebook.com/privedomein

Well, if my heart must break,
Dear love, for your sake,
It will break in music, I know;
Poets' hearts break so.

But strange that I was not told,
That the brain can hold
In a tiny ivory cell
God's Heaven and Hell.

– Oscar Wilde, *Roses and Rue*, 1885

INHOUD

Inleiding: De ivoren cel 11

- Elias Canetti, Mijn vroegste herinnering is in rood
gedompeld 25
- Theo Thijssen, Ik dacht: groente gehaald 27
- Tessa de Loo, Amandelen knippen 30
- Alfred Kossmann, Ik herinner het mij vanaf mijn
geboorte 31
- Mary McCarthy, Mussolini uit de bus gesmeten 33
- Georges Perec, Schouder gebroken 35
- Lou Andreas-Salomé, Kinderangst 38
- Hans Warren, Zeef 40
- Ischa Meijer, Dat je je dat nog herinnert 42
- Elias Canetti, De dood van mijn vader. De laatste
versie 44
- Erika Mann, Je bent geen klein kind meer 48
- Adèle d'Osmond, De vlucht van vader 50
- Margo Jefferson, We hebben u een andere kamer moeten
geven 52
- Alexander Herzen, Mij mankeert niets; ik heb alleen
zonet een glaasje arsenicum op 56
- Paul Léautaud, De eerste keer dat ik een vrouw van zo
dichtbij zag 59
- Heinrich Heine, Een kleine jood met een grote baard 65
- Clarice Lispector, Onschuld 67
- Edmond en Jules de Goncourt, Hij zoende me en
noemde me *zijn kleine vrouwtje* 69
- Zoe Progl, Ik durfde niet te schreeuwen 71
- Alfred Birney, De hel is weg 74

- Anthony Trollope, Het brandt nog in me alsof het pas
gisteren was 76
- Onno Blom over Jan Wolkers, Zwartgeblakerd 78
- Konstantin Paustovski, Oom Jozja 80
- Konstantin Paustovski, De dood van Tsjechov 83
- Robert Graves, Verliefd 85
- Graham Greene, 'Waar moet je aan denken als je
"borsten" zegt?' vroeg Richmond 87
- Graham Greene, Voor straf vergeten 89
- Robert Graves, Voor dat gebeurde was het een mooi
meisje, een heel mooi meisje! 92
- George Grosz, Villa Shatterhand 94
- Samuel Pepys, Ik had het lieve kind best willen
ontmaagden 98
- Hans Christian Andersen, Opgehitst 107
- Alma Mahler, De kus van Klimt 109
- Sylvia Plath, De kus van Ilo 113
- Gustave Flaubert, Het offer van Flaubert 119
- Edmond en Jules de Goncourt, Meneer Hoppe 121
- Edmond en Jules de Goncourt, Ik wil de kut van mijn
tante zien! 123
- Hans Warren, Schaamte 125
- Madame de Sévigné, Slecht geslapen 127
- Charlotte Brontë, Het huwelijksaanzoek 130
- Anna Dostojevskaja, Ten huwelijk gevraagd 133
- Heinrich Heine, Hij stierf aan zelfdronk 139
- Victor Hugo, Wekdroom 141
- Victor Hugo, Onze ontmoeting was hem onaangenaam:
ik had zijn vader gekend 143
- Stefan Zweig, Grote momenten onttrekken zich altijd
aan de tijd 145
- Joseph Roth, Mijn herinneringen aan die avond zijn
compleet gewist 148
- Félix Nadar, Een hele wereld van dierbare herinneringen
ingestort 151
- Man Ray, Die dag werden er geen foto's genomen 155

- Ursula von Kardorff, De angst dat ik zou kunnen
vergeten hoe Jürgen eruitzag 158
- Ursula von Kardorff, En toen waren de Russen
gekomen 162
- Willem Pijper, Een gezicht dat mij vaag bekend
voorkwam 165
- A.F.Th. van der Heijden, Mijn zoon 167
- Gerbrand Bakker, Ik ben zo iemand die niets vergeet 170
- Arthur Japin, Het Rashomoneffect 173
- Arthur Japin, Wim Brands en Joost Zwagerman 176
- Paul de Wispelaere, Niets meer herkende ik in haar 178
- Paul Auster, Ik ben niet bang voor de waarheid 181
- Paul Léautaud, Haar hart zou geraden hebben wie ik
was 186
- Paul Léautaud, Helaas! helaas! helaas! het lukte mij niet
om een stijve te krijgen 191
- Laurie Langenbach, Hier sluipt de bitterheid binnen
die ik over dit soort dingen voel 194
- August Willemsen, De borsten van Vreda 197
- Hans Christian Andersen, Het beloofde land 200
- Gustave Flaubert, Daarom verlies ik me als een oude
man in mijn jeugdherinneringen... 203
- Stefan Zweig, Het doek ging op en het was heerlijker
dan ooit 205
- Klaus Mann, Laatste ontmoeting met Zweig 209
- F. Scott Fitzgerald, Een gebarsten bord, weer gelijmd 212
- Ernest Hemingway, Hutkoffers 215
- Edmond en Jules de Goncourt, Geurende handen 219
- Edmond en Jules de Goncourt, Eerste liefde 220
- Hector Berlioz, Een duizeling beving mij en verliet me
niet meer 222
- Jean-Paul Franssens, Zou ze nog leven en aan me
denken? 231
- Claire Goll, Mijn eerste orgasme 234
- Hermann Hesse, In de tuin der grijsaards 237
- Lou Andreas-Salomé, Laatste levensgeschenk 240

- Paul Auster, De herinnering was het enige wat hem nog
in leven hield 242
- Anna Enquist over Gerrit Kouwenaar, Afscheids-
gesprek 244
- Madame de Sévigné, Vooral ik, die zo gauw ontroerd
raak, heb lang zitten huilen 247
- Erika Mann, Muziekgezicht 250
- Hermann Hesse, Het haakje waaraan altijd zijn zwarte
vilten hoed hing 252
- Edmond en Jules de Goncourt, Voorzichtig, ik weet wel
dat hij dood is, maar toch... voorzichtig 255

Dankwoord 261

Verantwoording 263

Inleiding:

De ivoren cel

Toen Mary McCarthy zes jaar was, raasde de Spaanse griep over de wereld. De ziekte was uiterst besmettelijk en had vooral bij jongeren vaak een fataal beloop. Het begon met hoge koorts en hoesten, daarna trad extreem krachtsverlies op, zodat de patiënt zelfs te zwak was om te eten. Uiteindelijk werden de ademhalingsspieren aangetast en volgde de dood.

Mary woonde met haar ouders en jongere broer Kevin in Seattle. De grootouders van vaderskant hadden erop aangedrongen om over te komen naar Minneapolis. Ze stuurden Harry, de jongste broer van vader, naar Seattle om het gezin tijdens de reis te begeleiden. Het gezelschap stapte op 30 oktober 1918 op de trein.

Achteraf viel niet meer vast te stellen of iemand van het gezin McCarthy toen al besmet was, of dat oom Harry de ziekte zelf vanuit Minneapolis had meegenomen. Maar tijdens de reis werd de een na de ander ziek. Mary herinnerde zich met kinderlijke trots dat zij en haar vader nog gezond en wel in het Pullmanrijtuig zaten te kletsen, terwijl alle anderen al ziek in hun coupés en slaapwagens lagen. Glijdend langs de Rocky Mountains vertelde vader dat er soms grote rotsblokken afbraken die op de trein terecht konden komen. Daar waren wel eens doden bij gevallen. Mary begon te klappertanden – van angst, dacht ze, het bleek de griep te zijn.

Tijdens de reis deed zich een incident voor. Een conducteur had geprobeerd het hoogst besmettelijke gezin uit de trein te zetten, en wel op een houten stationnetje midden in de prairie van Noord-Dakota. Vader weigerde uit te

stappen. De ruzie was hoog opgelopen, de conducteur bond pas in toen vader zijn pistool trok.

In Minneapolis stonden brancards en rolstoelen op het perron. Het wemelde van kruiers en gespannen ambtenaren die erop toezagen hoe de zieken een voor een uit de trein werden gedragen om naar hun quarantaineadressen te worden overgebracht. Verder was het openbare leven tot stilstand gekomen. Oma, schreef Mary, had haar huis opengesteld tijdens 'die fatale weken van de influenza-epidemie, toen er geen ziekenhuisbedden beschikbaar waren en de mensen met maskers op straat liepen of zich opsloten in hun huizen en de verschrikkelijke angst voor besmetting alle diensten verlamde en ieder mens een vijand werd voor zijn naaste'.

Een paar dagen na hun aankomst bezweek Mary's moeder, een dag later haar vader. Voor de kinderen werd dat verzwegen, die kregen te horen dat papa en mama naar een ziekenhuis waren gebracht om beter te worden. Toen ze weken later nog niet thuis waren gekomen, hadden Mary en Kevin voor zichzelf de conclusie getrokken dat ze dan waarschijnlijk nooit meer terug zouden komen.

Mary McCarthy publiceerde in 1957 haar jeugdherinneringen. Ze bleek zich ook over haar vroegste herinneringen uitvoerig te hebben gedocumenteerd. Oom Harry leefde nog en vertelde dat hij zich de treinreis heel anders herinnerde. Haar vader was juist de eerste geweest die ziek werd en naar een slaapwagen moest worden geholpen. Harry herinnerde zich ook dat hij zelf met Mary had zitten praten in dat Pullmanrijtuig, maar hij had het niet over rotsblokken gehad. Het voorval met de conducteur herinnerde hij zich evenmin en leek hem ook hoogst onwaarschijnlijk. Mary's vader was al heel snel te zwak geweest om een pistool zelfs maar op te heffen. Mary zelf herinnerde zich vaag een woordenwisseling met een conducteur, maar had geen pistool gezien; mogelijk was het verhaal door oma, die er helemaal niet bij was geweest, de wereld in gebracht.

Er waren meer herinneringen die eraan moesten geloven. Haar vader stond haar voor de geest als 'zo groot dat hij niet zonder zijn hoofd te buigen door een deur kon gaan', maar uit foto's bleek dat hij niet bijzonder lang was. Hij was níét de knapste van zijn jaar in Law School, níét de aanvoerder van het voetbalteam van Minnesota, zelfs geen speler ervan. Hij was níét een briljant man met opmerkelijke literaire gaven – 'ik heb helaas eens zijn dagboek gezien'.

De vader van het zesjarige kind was nog even geliefd, maar had veertig jaar later niet meer het formaat van destijds.

De serie Privé-domein opende in 1966 met *Herinneringen aan mijn roomse jeugd* van Mary McCarthy. Terugkijkend is het of ze met haar scepsis over de betrouwbaarheid van het geheugen de toon heeft gezet voor de 315 delen aan memoires, autobiografieën, brieven en dagboeken die er tot nu toe op zijn gevolgd en die stuk voor stuk geweven zijn van herinneringen.

Of van wat daarvoor door moet gaan.

Want in haast elk deel zijn passages aan te wijzen over twijfel aan het eigen geheugen, onzekerheid over het waarheidsgehalte van herinneringen of het besef dat sommige gebeurtenissen in verschillende versies lijken te zijn opgeslagen. Hier en daar is er de correctie – afgedwongen door een nieuw opgedoken foto of een brief – van een herinnering waar de schrijver tot dan toe zijn hand voor in het vuur zou hebben gestoken.

Ouder worden is ook: tot de ontdekking komen dat je dat beter niet kunt doen.

De fragmenten over herinneren en vergeten die voor deze bundel zijn gekozen, dwingen ons afscheid te nemen van een paar ideeën over het geheugen die we koesteren om hun intuïtieve aantrekkingskracht, maar die toch niet kloppen.

De eerste is dat herinneringen die in de loop van het leven zijn veranderd om die reden onbetrouwbaar of onwaar zouden zijn. Zelfs als herinneringen elkaar tegenspreken of onverenigbaar zijn, kunnen ze nog elk voor zich toch waar zijn.

Hier is een subtieler perspectief nodig – dat Marten Toonder ons kan verschaffen. Toen de schrijver-tekenaar op zijn vijfenzeventigste overwoog zijn autobiografie te schrijven, zette hij in een brief aan collega Dick Matena uiteen wat daarbij kwam kijken. Een autobiografie is niet een aaneenrijging van losse herinneringen, daarvoor zijn de gebeurtenissen in je leven te veel met elkaar verweven. Maar dat betekent dat je schrijvend aan de eerste hoofdstukken de latere al in gedachten moet houden. En dan geeft hij de terloopse toelichting ‘omdat iets wat in de jeugd gebeurd is, dikwijls het gevolg is van een voorval op oudere leeftijd’.

Toonder doelde hiermee niet op een magische omkering van chronologie en causaliteit. Oorzaken gaan nog steeds vooraf aan gevolgen. Maar het is ook waar dat wat je je herinnert van je jeugd, beïnvloed kan worden door ervaringen verderop in je leven. Iets wat je pas later begrijpt, pas achteraf kunt plaatsnemen, pas naderhand te weten bent gekomen, kan herinneringen een duiding geven die verschilt van eerdere duidingen.

Je verleden is niet simpelweg de optelsom van je herinneringen. Herinneringen geven je ook niet een verleden, ze geven een *versie* van je verleden.

Toen Elias Canetti zeven jaar was, overleed zijn vader plotseling aan een hartverlamming. Elias was afgekomen op het schreeuwen van moeder en had door de deuropening zijn vader zien liggen bij de ontbijttafel. Buren hadden hem weggeleid naar buiten. Toen hij ouder werd, vroeg hij zijn moeder af en toe naar de precieze omstandigheden van vaders dood. Hij kreeg ook telkens antwoord, maar elk antwoord verschilde van eerdere antwoorden, afhankelijk

van wat moeder dacht dat hij op die leeftijd kon verwerken. Het gevolg was dat het geheugen van Elias zich vulde met een serie versies van wat er zich die ochtend had afgespeeld. Pas 23 jaar na de dood van vader gaf zijn moeder hem een uitleg die hij als een definitieve herinnering aan zijn geheugen durfde toe te vertrouwen. Deze passage in zijn autobiografie heet: 'De dood van mijn vader. De laatste versie.'

Dus inderdaad: het voorval op oudere leeftijd kan een stempel drukken op de herinnering aan iets uit je jeugd.

Dat 'voorval op oudere leeftijd' kan van alles zijn. In een relaas van Félix Nadar hadden verwickelingen rond een post-mortemportret van een jonggestorven man met terugwerkende kracht een ruïneus effect op de herinneringen van de weduwe. Voor Alma Mahler kreeg de herinnering aan een kus van Gustav Klimt – de eerste kus in haar leven – een andere betekenis door iets wat haar een paar dagen na de kus over Klimt ter ore kwam. Na het bericht over de zelfmoord van Stefan Zweig begon Klaus Mann nog eens te lezen in de brieven die hij van hem had ontvangen en las daar nu andere dingen in. Pas door het overlijden van zijn vader kwam Paul Auster iets te weten over de dood van zijn opa, waarna hij eindelijk zijn eigen vader beter begreep. Na de suicides van Joost Zwagerman en Wim Brands dacht Arthur Japin met andere gevoelens terug aan de gesprekken die hij met hen had gehad over de zelfmoord van zijn vader. Paul de Wispelaere voelde hoe de warme herinnering aan een romantisch geschenk aan zijn lief van destijds, jaren later een bittere smaak kreeg toen hun verhouding op een vechtscheiding was uitgelopen.

Het is alomtegenwoordig, in deze bundel en in ieders leven: het verleden ligt niet vast, het kan altijd weer vloeibaar worden, in beweging komen, van gedaante veranderen.

Een tweede misvatting is dat herinneren en vergeten elkaars tegendeel zijn, al lijkt dat op het eerste gezicht moei-

lijk te betwisten. Wat je je kunt herinneren ben je blijkbaar niet vergeten en wat je bent vergeten kun je je niet herinneren. Maar die wederzijdse uitsluiting is bedrieglijk. Want waar laat je in deze tweedeling de herinnering aan een gebeurtenis waarvan je beseft dat je je die vroeger anders herinnerde? Die latere herinnering schuift niet als een allesbedekkende eclips voor de eerdere, de oudere herinnering blijft er nog doorheen schemeren, als een half weggekraste tekst op een palimpsest. Waar laat je een herinnering als die van Mary McCarthy aan het incident met de conducteur? Een flard van een herinnering aan een woordenwisseling is er nog, maar Mary is niet meer zeker van de herkomst ervan. Heeft ze dit werkelijk zelf meegemaakt? Komt het uit het verhaal van oma? En waar laat je herinneringen die met het verstrijken van de tijd niet door vergeten worden aangetast, maar juist aan glans en detail winnen, zoals gebeurd lijkt te zijn met wat Anna Grigorjevna zich tegen haar zeventigste herinnerde van het huwelijksaanzoek dat Dostojevski haar deed toen ze twintig was? Vergeten is niet het minteken voor de herinnering, het is ermee vermengd.

Schrijvers zijn er bij uitstek van doordrongen dat ze met hun woorden ervaringen en gebeurtenissen niet zozeer registreren als wel construeren. Ze weten dat hun zinnen een wereld oproepen die bij een net iets andere formulering ook een net iets andere wereld zou zijn geweest. Niet alle auteurs in Privé-domein waren schrijvers in engere zin. Samuel Pepys werkte als scheepsinspecteur. Félix Nadar en Man Ray waren fotografen, George Grosz was karikaturist en schilder, Hector Berlioz en Willem Pijper waren componist. Lou Andreas-Salomé was psychoanalytica. Maar ook als je over hún herinneringen leest, rijst onwillekeurig een vraag. Zou er misschien zoiets bestaan als een typisch schrijversgeheugen? Dat wil zeggen: een geheugen dat een belevenis bij het opslaan alvast wat plooit naar het

verhaal dat erover geschreven kan worden? Dat al iets van een ontwikkeling en een plot in de herinneringen legt? ‘Terwijl ik deze memoires schreef,’ bekende Mary McCarthy direct op de eerste bladzijde, ‘heb ik vaak gewenst dát ik een verhaal schreef. De verleiding om te fantaseren was heel sterk, vooral wanneer de herinnering vaag is en ik mij wel de substantie van een gebeurtenis herinner, maar niet de bijzonderheden.’

Zeker is dat een verhaal, eenmaal geschreven, vóór de herinnering kan schuiven, zoals sommige foto’s dat doen bij de beelden die we ons menen te herinneren. De schrijver Bob den Uyl herkende dit mechanisme bij zichzelf. Soms schreef hij een verhaal over een gebeurtenis waar hij getuige van was geweest. De waarheid moest dan wel bewerkt worden, er moest iets bij, er moest iets weg. ‘Het merkwaardige is nu dat het geschreven verhaal met al zijn aanpassingen en bewerkingen in mijn geheugen de plaats gaat innemen van het werkelijk gebeurde. Het verhaal is mijn werkelijkheid geworden, de waarheid is verdwenen.’ En hij verbond daar een montere conclusie aan: ‘Zo beschouwd schrijf ik altijd de waarheid.’ Het is ook van dagboeken vaak gezegd: na een tijdje beginnen de beschrijvingen van gebeurtenissen de herinneringen eraan te verdringen.

Maar het gaat nog verder. Wie een dagboek gaat bijhouden is zich ervan bewust dat dit, hoe subtiel ook, invloed heeft op hoe je leeft. Paul de Wispelaere was nog maar net begonnen toen hij zich realiseerde dat het schrijven van een dagboek zélf al een manier van leven was; hij leefde al een beetje met de ogen gericht op het dagboek. ‘Toen ik vanmorgen het raam van de slaapkamer opentrok, vloog een zwerm opgeschrikte spreuwen met groot gedruis recht deze regels van mijn dagboek in. Het dagboek brengt de gebeurtenissen van de dag (van het jaar, van het herinnerde leven) voort.’ Het is in theorie misschien een driehoek – de gebeurtenis, de herinnering en de tekst –, in

werkelijkheid zijn die drie net zomin van elkaar te scheiden als herinneren en vergeten.

Voor wie geen psychologie heeft gestudeerd, is het waarschijnlijk moeilijk te geloven dat in de vakliteratuur over geheugen nauwelijks tot geen herinneringen voorkomen, zelfs niet in de literatuur over het autobiografisch geheugen, het geheugen waarin we onze persoonlijke lotgevallen en ervaringen opslaan. Wetenschappelijke artikelen over – zeg – vroegste herinneringen kunnen gaan over verschillende categorieën van eerste herinneringen, de relatie met de leeftijd van het kind, de emotionele lading van de herinnering, de zintuiglijke herkomst, de betrouwbaarheid ervan, het verband met taalontwikkeling en tal van andere variabelen, maar de herinneringen zelf blijven zo goed als afwezig. Hetzelfde geldt voor artikelen over het *reminiscentie-effect*, het verschijnsel dat op latere leeftijd, zo tegen de zestig en ouder, juist de herinneringen aan de jeugd en adolescentie prominenter naar voren komen. Wát die herinneringen dan wel zijn, blijft op de achtergrond, ze verschijnen uitsluitend als cijfers in een tabel of stippen in een puntenwolk.

Aan al dat wetenschappelijk onderzoek hebben we overigens veel te danken. Geheugenpsycholoog Endel Tulving becijferde in 2007 het aantal verschillende soorten geheugen op 256. Al die soorten geheugen hebben hun eigen wetten, hun eigen neuronale bedrading, hun specifieke opslagduur en opslagcapaciteit. De kennis over die enorme variatie is opgedaan door het herinneren – en vergeten – te vangen in maat en getal.

Een ontdekking als die van het *reminiscentie-effect* helpt om iets te begrijpen van een eigenaardigheid die ook de autobiografieën in *Privé-domein* vertonen. Ze hangen bijna allemaal uit het lood. Ze hellen over naar de jeugd.

Een extreem voorbeeld is de autobiografie van de Engelse dichter en schrijver Robert Graves, *Goodbye to All*

That, verschenen in 1929 en geschreven toen hij 33 jaar oud was. Bij de heruitgave in 1957 liet Graves – inmiddels 62 – weten dat hem vaak was gevraagd een vervolg te schrijven, maar dat hij blij was te kunnen melden dat er ‘sindsdien weinig is voorgevallen dat interessante stof vormt voor een autobiografie’.

Welnu, onder dat weinige viel dan zijn doorbraak naar een groot publiek in 1934 met zijn roman *I Claudius*, de verdrijving uit zijn huis op Mallorca door de Spaanse Burgeroorlog, gevolgd door drie jaren van omzwervingen, het sneuvelen van een van zijn vier kinderen in de Tweede Wereldoorlog, de scheiding van zijn eerste vrouw, een verhouding met de Amerikaanse schrijfster Laura Riding, de heftige breuk tussen hen (zij deed een zelfmoordpoging door zich van vierhoog uit een raam te laten vallen; Graves deed hetzelfde, maar dan twee verdiepingen lager), zijn huwelijk in 1950 met Beryl Pritchard, met wie hij nog vier kinderen kreeg, een verhouding die hij datzelfde jaar begon met een zeventienjarige muze, een affaire die hem twee jaar later in aanraking met justitie bracht omdat hij haar verloofde zou hebben bedreigd, nog drie verhoudingen met jonge muzen en – niet te vergeten – het schrijven van een zeer omvangrijk oeuvre aan romans, essays, biografieën en gedichten. Dit alles besloeg bijna de helft van zijn leven, gemeten in kalenderjaren, maar viel blijkbaar weg tegen wat hij in zijn jeugd en tijdens zijn jaren in de loopgraven van de Eerste Wereldoorlog had beleefd.

Auteurs van autobiografieën die wel de gehele levensloop tot dan toe beslaan, zijn geneigd – of ze zich daar nu bewust van zijn of niet – om na de beschrijving van hun jeugd en adolescentie de verhoudingsgewijs veel langere middelbare leeftijd en hun jaren als zestiger en zeventiger aanzienlijk kariger te behandelen. En daar zit dan ook nog een paradoxale gradiënt in: hoe ouder de auteur – en hoe groter dus de afstand tot de jeugdijaren – hoe prominenter die in het relaas van zijn leven naar voren komen. De au-

tobiograaf van tachtig is op papier heel lang jong geweest en maar kort oud, het omgekeerde dus van de werkelijke situatie.

Het reminiscentie-effect kan curieuze consequenties hebben. De erotische ervaringen tijdens de jeugd worden op oudere leeftijd met dezelfde gloed herinnerd als waarmee ze destijds zijn beleefd, wat vooral bij mannelijke auteurs de indruk geeft dat de puberteit nooit is overgegaan, hooguit een tijd op pauze heeft gestaan. De herinneringen van Jean-Paul Franssens en August Willemsen zijn daar een voorbeeld van. Bij Paul Léautaud lijkt zelfs de pauze te hebben ontbroken.

Het verklaart misschien de weemoedige toon van hun fragmenten. Want hoe vurig en jong van geest men zich in deze herleeftde herinneringen ook kan voelen, de realiteit van de kalenderleeftijd en de conditie van een ouder wordend lijf laten zich net zo goed gelden en accentueren een spijtig contrast.

In de vakliteratuur over geheugen is ook gespecificeerd welk *type* herinneringen naar verhouding vaak opduikt in het autobiografisch geheugen. Dat zijn om te beginnen 'eerste keren' van allerlei soorten. Alexander Herzen werd op zijn negende met zijn eerste dode geconfronteerd. Hector Berlioz verloor op zijn twaalfde voor het eerst zijn hart. Alma Mahler en Sylvia Plath schreven over hun eerste kus. Hans Christian Andersen zag op zijn achtentwintigste voor het eerst de borsten van een meisje en op zijn eenenzestigste voor het eerst een meisje helemaal bloot. Claire Goll herinnerde zich hoe ze op haar zesenzeventigste haar eerste orgasme kreeg. Gustave Flaubert had als achten-twintigjarige in een Egyptische hoerenbuurt de tegenwoordigheid van geest om de herinnering aan een overweldigende ervaring niet te verzwakken door er al te snel gelijksoortige herinneringen aan toe te voegen. Een mooie herinnering vraagt soms een offer.

Eerste keren blijven altijd eerste keren. Laatste keren worden dat pas achteraf. Maar bij het besef of vermoeden dat je iets voor de laatste keer beleeft, lijkt je geheugen over dezelfde vasthoudendheid te beschikken als bij eerste keren. Lou Andreas-Salomé moet dat gemerkt hebben toen ze afscheid nam van haar moeder, in de wetenschap dat die waarschijnlijk niet lang meer zou leven.

Wat zeker goed ingeprent wordt, op het pijnlijke af, zijn ongewenste seksuele ervaringen. Er zit nogal wat seksueel misbruik in al die delen Privé-domein. Wat Samuel Pepys in de jaren zestig van de zeventiende eeuw uithaalde met zijn vrouwelijke personeel (en met de vrouwen van zijn mannelijke personeel) zou nu zonder meer onder Me Too gerangschikt worden. Maar ook veel van wat de gebroeders De Goncourt te horen kregen in de Franse literaire kringen halverwege de negentiende eeuw kwam neer op seksueel misbruik, vaak van heel jonge meisjes. Dat zulke ervaringen lang doorwerken is te lezen in de herinneringen van Zoe Progl, 'koningin van de onderwereld' in de Londense jaren zestig. Hetzelfde geldt trouwens voor ouders, zoals blijkt uit de herinnering van Hans Warren aan zijn verkrachting van een dronken boerenjongen.

Dat bepaalde ervaringen je een leven lang bijblijven, heeft sommigen verleid tot de gedachte dat níets van wat je hebt meegemaakt ooit nog uit je geheugen kan verdwijnen. Elke belevenis, elke zintuiglijke indruk, elke gedachte of droom, hoe vluchtig ook, zou in de hersenen een spoor nalaten dat nooit meer helemaal verdwijnt. De Russische neuroloog Sergej Korsakov schreef in 1891 dat zelfs bij de desastreuze vorm van amnesie die naar hem is vernoemd de oorspronkelijke sporen niet zijn gewist. Ook in het geheugen van een korsakovpatiënt 'houdt de vibratie aan van alle snaren die ooit getrild hebben, een zacht naklinken van alles wat hij ooit gedacht heeft'. Dezelfde gedachte leefde onder Engelse romantici. Thomas de Quincey ver-

telde in 1821 in *Confessions of an English Opium-Eater* over een negenjarig meisje dat op het punt stond te verdrinken en toen 'in één ogenblik haar hele leven zag, met al zijn vergeten voorvallen, voor haar uitgespreid als in een spiegel'. Die beeldenvloed bij plotseling doodsgevaar, 'panoramisch geheugen' in de vakliteratuur, zou bewijzen dat het geheugen een compleet register van onze ervaringen bijhoudt en dat wat we vergeten noemen neerkomt op het niet meer kunnen reproduceren van die sporen. De sporen zelf zijn onuitwisbaar.

Misschien is dat ook de stille aantrekkingskracht van die dichtregels van Oscar Wilde: het geloof dat in ons brein, in een cel van onvergankelijk materiaal, alles bewaard blijft wat we in ons leven hebben meegemaakt.